

กระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขาและมรรคมีองค์ 8

LEARNING PROCESS TO HUMAN DEVELOPMENT BASED ON THE THREEFOLD TRAINING AND THE NOBLE EIGHTFOLD PATHS

สุกัญดา เทนิสสระ^{1*} ประยูร แสงใส²

Sukanda Tenissara¹ Prayoon Saengsai²

^{1,2} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

^{1,2} Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาและเสนอกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขาและอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นหลักพุทธธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ผลการศึกษา พบว่า กระบวนการเรียนรู้หรือกระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขานั้นคือ ข้อที่จะต้องศึกษา ฝึกหัดอบรมกายวาจา ใจและปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุพระนิพพาน ประกอบไปด้วย 1) ฝึกอบรมด้านความประพฤติตามวินัย ความสุจริตทางกาย วาจาและอาชีวะ เรียก อธิศีลสิกขา 2) การฝึกอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรมและการสร้างสุขภาพจิต เรียก อธิจิตสิกขา 3) การฝึกอบรมทางปัญญา ให้เกิดความรู้ เข้าใจในสิ่งทั้งปวงตามเป็นจริง รู้เท่าทันความเป็นไปของโลกและชีวิต เรียก อธิปัญญาสิกขา

ส่วนกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 นั้นคือ อริยมรรคเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้บุคคลเป็นอริยบุคคล ได้แก่ มีความเห็นถูกต้องตามครองธรรม มีความดำริชอบ ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น มีการแสดงออกทางวาจาที่สุจริต มีการกระทำที่ตรงตามสุจริต ประกอบอาชีพสุจริต ไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่คนอื่น มีความเพียร ขจัดความชั่วอกุศลที่เกิดขึ้นให้หมดไปและเพียรเพิ่มกุศลให้เกิดในตน มีสติกำกับตัวเองขณะกระทำสิ่งใด เอาใจใส่ไม่ละเลย ไม่ปล่อยให้สิ่งชั่วร้ายมาฉุดกระชากสติตนเอง ความมีจิตตั้งมั่นในกิจการงาน จิตสงบไม่ฟุ้งซ่านหวั่นไหวเป็นจิตเข้มแข็ง พร้อมจะใช้งานด้วยปัญญาอย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: กระบวนการเรียนรู้, ไตรสิกขา, อริยมรรคมีองค์ 8

* E-mail address: Tenissarasukanda@gmail.com ¹ prayoonsaengsai5@gmail.com ²

ABSTRACT

This academic article aims to study and present the learning process for human development according to the Threefold Training and the Noble Eightfold Path, which are important doctrines in Buddhism. The result of study revealed that the learning process according to the Threefold Training is 1) training in higher morality, 2) training in higher mentality, 3) training in higher wisdom.

As for the learning process for human development according to the Noble Eightfold Path. That is the Noble Path is the path leading to the cessation of suffering that makes a person a noble person, i.e. having a right view according to Dharma, having right thought do not disturb yourself, others have honest verbal expressions. Acts of good faith occupation in good faith not causing trouble to others having conscious self-direction while doing anything attentive, not neglected don't let the temptation bring you to your consciousness. Confidence in business Calm mind, not distracted, be mentally strong ready to use with intelligence effectively.

Keywords: Learning Process, The Treefold Training, The Noble Eightfold Paths

บทนำ

การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดจากแนวคิดการมองธรรมชาติใน 2 ลักษณะ คือ ด้านจริยธรรมและด้านพฤติกรรม โดยมีความเชื่อว่าพฤติกรรมของมนุษย์เกิดจากแรงกระตุ้นภายในตัวเอง อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่ไม่ใช่มาจากแรงกระตุ้นภายในและอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม และจากแรงกระตุ้นภายในตัวบุคคลทำให้เกิดแนวคิดและหลักการในการจัดการเรียนรู้ต่างๆ (ทิศนา เขมมณี, 2550) การเรียนรู้มีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ คือ (1) แรงขับ (Drive) เป็นความต้องการที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคล เป็นความพร้อมที่จะเรียนรู้ของบุคคลทั้งสอง ระบบประสาทสัมผัสและกล้ามเนื้อ แรงขับและความพร้อมเหล่านี้จะก่อให้เกิดปฏิกิริยา หรือพฤติกรรมที่จะชักนำไปสู่การเรียนรู้ต่อไป (2) สิ่งเร้า (Stimulus) เป็นสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งเป็นตัวการที่ทำให้บุคคลมีปฏิกิริยา หรือพฤติกรรมตอบสนองออกมา (3) การตอบสนอง (Response) เป็นปฏิกิริยาหรือพฤติกรรมต่างๆ ที่แสดงออกมาเมื่อบุคคลได้รับการกระตุ้นจากสิ่งเร้า ทั้งส่วนที่สังเกตเห็นได้และส่วนที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ เช่น การเคลื่อนไหว ท่าทาง คำพูด การคิด การรับรู้ ความสนใจ และความรู้สึก เป็นต้น (4) การเสริมแรง (Reinforcement) เป็นการให้สิ่งที่มีอิทธิพลต่อบุคคลอันมีผลในการเพิ่มพลังให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนองเพิ่มขึ้น การเสริมแรงมีทั้งทางบวกและทางลบ ซึ่งมีผลต่อการเรียนรู้ของบุคคลเป็นอันมาก (Dollard and Miller, 1950) องค์ประกอบสำคัญที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้จึงเริ่มต้นตั้งแต่ระบบประสาทเป็นปัจจัยทำให้เกิดพฤติกรรมการเรียนรู้ การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการรับรู้ของประสาทสัมผัส อารมณ์มีผลต่อประสิทธิภาพทางปัญญา ความวิตกกังวล ความหวาดกลัว ความตื่นเต้น มีผลต่อการเรียนรู้ในเชิงลบ วัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการเรียนรู้ของคนในสังคมนั้นๆ (วิณา ประชากุล และประสาท เมืองเฉลิม, 2559)

มีคำศัพท์ที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับการศึกษาในพระพุทธศาสนาจำนวนมากนั้นล้วนให้เห็นว่าผู้ศึกษาต้องศึกษาโดยการฝึกหัดอบรม ฝึกฝนตามหลักธรรม นั่นคือ ศึกษา ข้อปฏิบัติฝึกหัดอบรมบารมี ภาวนา การฝึกอบรมให้เจริญภาวนาผู้ที่ได้อบรมให้เจริญแล้ว วินยะ หลักกำกับความประพฤติ หรือบุคคลผู้ที่ได้ฝึกความประพฤติที่ดีแล้ว ดังนั้น การศึกษาตามหลักไตรสิกขา จึงเน้นการฝึกปฏิบัติด้วยตนเองอย่างจริงจัง ตามลำดับและต่อเนื่องจนบรรลุจุดหมายในแต่ละระดับ นั่นคือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคต และประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์พึงได้รับ การศึกษาในยุคปัจจุบันเน้นความเจริญของศาสตร์สาขาต่างๆ และสนใจที่จะพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อแสดงถึงความสามารถทางสติปัญญาของมนุษย์ แต่พระพุทธเจ้ากลับทรงเห็นว่า การศึกษาที่แท้จริงนั้นคือ การค้นคว้า วิเคราะห์ตนเองและเน้นการฝึกอบรมตนเอง แต่ก็มีได้ปฏิเสธการพัฒนาเทคโนโลยี เพียงแต่ให้รู้จักใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคม

มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้ ศักยภาพของมนุษย์สูงสุดจะเกิดขึ้นได้ หากเขาสามารถฝึกหัดอบรมโดยมรรควิธี 8 ประการ อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์มิได้ทรงปฏิเสธการค้นคว้าวิเคราะห์วิจัย ทางวัตรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่

ทรงเน้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่การควบคุมตนเองได้ ทั้งทาง กาย วาจาและจิต จนบรรลุอิสรภาพที่สงบเยือกเย็นของชีวิตนั้นสำคัญที่สุด

พระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง สังคมมนุษย์จะมีหลักธรรมคำสอนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เพื่อให้สมาชิกในสังคมนั้น ๆ ยึดถือและปฏิบัติตนไปในทางที่ดีที่ถูกต้อง หลักธรรมคำสอนมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะให้ทุกคนกระทำแต่ความดี สอนให้มองเรื่องโลกและชีวิตตามความเป็นจริงหรือยึดหลักความจริงเป็นสำคัญ มีใจมองตามที่ปรากฏให้เห็นหลักคำสอนที่สำคัญ คือ ให้ละเว้นจากความชั่ว กระทำแต่ความดี และทำจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว (สุมานพ ศิวารัตน์, 2560)

จึงกล่าวได้ว่า การศึกษาทางโลกมีจุดมุ่งหมาย เพื่อสร้างความรู้สำหรับนำไปประกอบอาชีพและการนำไปใช้เลื่อนสถานภาพทางสังคมให้สูงขึ้น รวมถึงการพัฒนาให้คนมีปัญญา ความรู้ ความสามารถ ส่วนการศึกษาในทางพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมาย เพื่อพัฒนาศักยภาพให้รู้แนวทางการปฏิบัติต่อธรรมชาติ แวดล้อม ต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้อง เพราะมนุษย์อยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสังคมมนุษย์ การศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนายอมรับว่า การเรียนรู้จริง ผลจะได้รับจริง ต้องลงมือปฏิบัติจริง ดังนั้น การศึกษาในมิติพุทธ จึงมีทั้งภาคทฤษฎี เรียกว่า ปรัชญา การลงมือฝึกปฏิบัติตามปรัชญา เรียกว่า ปฏิบัติ เมื่อลงมือทำตามหลักปรัชญาและปฏิบัติแล้ว ผลจะเกิดขึ้น เรียกว่า ปฏิเวธ (สุมน อมรวิวัฒน์, 2530) การศึกษาที่สมบูรณ์จะต้องทำให้ผู้เรียนเป็นผู้รู้ ต้องรู้จักและรู้จักกว้างคือ รู้ถึงวิชาความรู้ลึกซึ้งของธรรมชาติ พร้อมกันนี้ก็ต้องรู้กว้างไปถึงเรื่องความดับทุกข์ จึงจะถือว่าเป็นการศึกษาตามนัยพุทธศาสนาตามความหมายของคำว่า ศึกษา หรือศึกษาที่แท้จริง (พุทธทาสภิกขุ, 2518)

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมาย เพื่อศึกษาและเสนอกระบวนการเรียนรู้สำหรับพัฒนามนุษย์ ตามหลักพุทธธรรมที่สำคัญ ได้แก่ ไตรสิกขา และอริยมรรค มีองค์ 8 ซึ่งทางพระพุทธศาสนาจัดเป็นหลักธรรมที่สำคัญยิ่งในการพัฒนามนุษย์ให้บรรลุประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคต และประโยชน์อันสูงสุด ได้แก่ อรหันต์

มนุษย์กับการเรียนรู้

มนุษย์กับพฤติกรรมการเรียนรู้เป็นของคู่กันตั้งแต่เกิด เพราะเป็นสัญชาตญาณประจำตัวของแต่ละบุคคล การเรียนรู้ผ่านกระบวนการที่บิดา มารดา และสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่เติบโตมา สถานศึกษาทำหน้าที่ถ่ายทอดและขัดเกลาพฤติกรรมการเรียนรู้ กริยามารยาทในทางสังคม เป็นต้น การเรียนรู้เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ มนุษย์อาศัย กระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้อง และมีประสิทธิภาพ เพื่อตอบสนองความต้องการสองอย่าง คือ ความต้องการการปรับตัวเองให้เข้ากับสภาวะต่างๆ ที่มีทั้งการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และมีการเปลี่ยนแปลง และอีกประเภทหนึ่ง คือ ความต้องการเรียนรู้เพื่อจัดการสรรพสิ่งต่างๆ ใหม่ การเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพที่ตนต้องการ จึงมีการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ อยู่เสมอในหลากหลายรูปแบบ เพื่อเพิ่มพูนความฉลาดเฉลียว และประสบการณ์ มีความสามารถในการคิดแก้ปัญหาที่จะต้องเผชิญในชีวิตประจำวัน เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข

วิณา ประชากุล และประสาธ เมืองเฉลิม (2559) กล่าวว่า มนุษย์มีความอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติมาแต่กำเนิด สามารถใช้ความรู้ที่ได้ให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพและเผ่าพันธุ์มนุษย์ พัฒนาวิธีการหาความรู้ที่เชื่อถือได้ โดยอาศัยแหล่งความรู้ที่แตกต่างกัน การหาความรู้ของมนุษย์มาจากหลายวิธีดังนี้

1. ประสบการณ์ส่วนบุคคล (personal experiences)
2. แหล่งความรู้ (Authority)
 - 2.1) ประเพณี-วัฒนธรรม (custom and Tradition) ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด ตาย ศาสนา อาหารการกิน การดู มารยาท
 - 2.2) ความเชื่อทางศาสนา (religion) ผู้ปกครองรัฐ (stator) และนักปราชญ์โบราณ (ancient scholars)
 - 2.3) ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ (expert opinion)
3. การใช้เหตุผล ประกอบด้วย
 - 3.1) แบบนิรนัย (deductive) สรุปลงจากใหญ่ไปหาเล็ก
 - 3.2) แบบอุปนัย (inductive) เป็นการสร้างข้อสรุปใหม่ทีละน้อยจากการสร้างข้อสรุปจากสิ่งที่สังเกตได้จำนวนหนึ่งตามแนวคิดของฟรานซิส เบคอน

การเรียนรู้ของมนุษย์ นอกจากจะพิจารณาในมุมมองผ่านปัจเจกแล้วนั้น ก็ต้องพิจารณาในระดับสังคมด้วย เช่นเดียวกัน กล่าวคือ ถึงแม้ว่าการ เรียนรู้ของมนุษย์จะเกิดจากการรับรู้ของปัจเจก (Individual's Perception) ที่สามารถเกิดจากการวิวัฒน์/พัฒนาจากภายในตนเอง (Inner Self) ได้ก็ตาม แต่ทั้งนี้กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ก็สัมพันธ์กับ “สังคม” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในฐานะที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม โดยมีครอบครัวเป็นหน่วยทางสังคมที่เล็กที่สุด (โชติเวชญ์ อึ้งเกลี้ยง, 2563) การเรียนรู้เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมมากกว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์ทางจิตวิทยาส่วนบุคคล (Learning as a Social Collective Rather Than an Individual Psychological Phenomenon) (Lave, 1996)

สรุปได้ว่า มนุษย์สามารถเรียนรู้ได้หลายวิธีการ เช่น จากประสบการณ์ส่วนบุคคล แหล่งความรู้ต่าง ๆ และ การใช้เหตุผลทั้งในรูปแบบนัยและอุปนัย ฉะนั้นแล้วกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ในฐานะปัจเจกจึงเป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนกระบวนการเรียนรู้ของสังคม ในทางกลับกัน ภาพของการเรียนรู้ในสังคมหนึ่ง ๆ ก็เป็นส่วนสะท้อนถึงกระบวนการเรียนรู้ของปัจเจกในสังคมนั้น ๆ

การศึกษาในมิติพุทธเพื่อพัฒนามนุษย์

การศึกษาในมิติพุทธ คือ การแนะนำฝึกฝนพัฒนาคนให้รู้จัก ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง เมื่อดำเนินชีวิตถูกต้องก็มีความสุข การศึกษาที่ถูกต้องจึงทำให้คนมีความสุข (พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตโต), 2530) และพฤติกรรมที่บ่งบอกถึงความสุข เนื่องจากสภาพที่ไร้ปัญหา ไร้ความทุกข์บีบคั้นภายในจิตใจ เปิดโอกาสให้ปัญญาคิดพิจารณาเข้าใจ คุณค่าต่าง ๆ ทั้งความเชื่อ ทศนคติและค่านิยมอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง และเป็นที่แสดงออกของคุณธรรมต่าง ๆ เช่น เมตตากรุณาความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ความนุ่มนวลสุภาพอ่อนโยน นอกจาก จิตใจจะสร้างบรรยากาศที่ร่าเริงแล้ว สังคมคนรอบข้างก็พลอยได้รับความสุขสดใสไปด้วย เพราะไม่มีความหวาดระแวงต่อกัน

1. ความรู้ทางพระพุทธศาสนา

แสง จันทร์งาม (อ้างใน สุมณ อมรวิวัฒน์, 2530) ได้แสดงทัศนะถึงการศึกษาและระดับความรู้ทางพระพุทธศาสนาไว้ว่า การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา คือ กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความรู้ระดับต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น และรู้สัจจะต่าง ๆ เมื่อรู้แล้วจะเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีและสร้างสรรค์ในตนเอง ในคนอื่นและสังคม ซึ่งความรู้ทางพระพุทธศาสนามี 6 ระดับ คือ

- 1) ระดับวิญญาณ (Consciousness) การรับรู้ระดับอารมณ์ทั้ง 6 ทางอายตนะทั้ง 6
- 2) ระดับสัญญา (Perception) การจำคุณภาพและรายละเอียดของอารมณ์ทั้ง 6 ได้
- 3) ระดับทิว (Conception) การรู้ความจริงรวบยอด (Concept) ที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ต่าง ๆ
- 4) ระดับอภิปัญญา (Extrasensory Perception) การรับรู้อารมณ์ 6 และรายละเอียดของมันได้ ด้วยมโนทวารโดยตรง ไม่ต้องอาศัยอายตนะ 5
- 5) ระดับวิชชญาณ (Intuitive Insight) การรู้เห็นความจริงรวบยอดอย่างแจ่มแจ้งและโดยปัจจุบัน
- 6) ระดับโพธิญาณ (Supreme Enlightenment) หมายถึง การเห็นอริยสัจ 4 ครบอาการ 12 ด้วยวิชชญาณ จนเกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นกลายเป็นพระอรหันต์บุคคล

สรุปความรู้ทางพระพุทธศาสนามี 6 ระดับ ตั้งแต่ระดับวิญญาณ สัญญา ทิว อภิปัญญา วิชชญาณ และโพธิญาณ ส่วนการบรรลุความรู้ระดับใดจึงขึ้นอยู่กับศักยภาพของแต่ละบุคคล ภาษาทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า บารมี

2. ความหมายของการศึกษาในมิติพุทธ

การศึกษา มาจากภาษาบาลีว่า ลิกขา มีรากศัพท์จากคำว่า ลิกข หมายถึง วิชโชปาทาน แปลว่า การแสวงหาวิชา (สัททนี ติปกรณ์, 2525) ส่วนคำว่า วิชา หมายถึง ความรู้สภาวะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ดังนั้น ลิกขา หรือศึกษา จึงหมายถึงการแสวงหาวิชา หรือความรู้แจ้ง ซึ่งก็คือปัญญา นั่นเอง ดังนั้น การศึกษาเป็นกระบวนการแสวงหาปัญญา และกำจัดอวิชชาไปพร้อมกัน เมื่อปัญญามา อวิชชาก็หายไป เหมือนแสงสว่างเกิดขึ้นมากับไขบไล้ ความมืดไปด้วย พระพุทธเจ้าจึงทรงเปรียบปัญญา เหมือนแสงสว่างว่า นัตถิ ปัญญา สมา อาภา ไม่มีแสงสว่างใดเสมอด้วยปัญญา (พระเทพโสมถะ (ประยูร ธมฺมจิตโต), 2547) การศึกษาตามหลักไตรสิกขาเริ่มต้นจากการศึกษาตนเอง เราต้องรู้เรื่องของตนเองให้ดี ความรู้ตนเองจัดเป็นความรู้สิกขา จากนั้น เราจึงขยายความรู้ออกไปนอกตัว จัดเป็นรอบรู้ หรือรู้กว้าง เรา

จะรู้กว้างลึกเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับสถานภาพที่เราเป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ เพราะการศึกษาคือกระบวนการขยายขอบฟ้าแห่งความรู้ (พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2547)

สรุปได้ว่า การศึกษามีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า ลิกขา สันสกฤตว่า ศึกษา หมายถึงการแสวงหาวิชา หรือความรู้ หรือความรู้แจ้ง ได้แก่ปัญญา การศึกษาตามหลักไตรสิกขา เริ่มต้นจากการศึกษาตนเอง ให้รู้ตนเอง จึงขยายความรู้ออกไปข้างนอกตัว จัดเป็นรอบรู้

3. จุดมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวพุทธ

จุดมุ่งหมายของการศึกษาที่แท้จริงตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงตามหลักอริยสัจ 4 ประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค (พระพรหมคุณาภรณ์, ป.อ. ปยุตโต, 2556) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นอันเดียวกันกับจุดหมายของชีวิตนั่นคือความหลุดพ้น (วิมุตติ = Freedom) ได้แก่ความปลอดโปร่ง โล่ง อิสระ เป็นชีวิตที่พร้อมสำหรับใช้ประโยชน์ มากกว่าการใช้ประโยชน์นั้นเองและสอดคล้องกับ สารโธ บั้วศรี (อ้างใน สิน งามประโคน, 2558) ซึ่งได้แสดงทัศนะไว้ว่า จุดมุ่งหมายการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย

3.1) เพื่อให้รู้จักตนเอง (รู้จักขั้นที่ 5) และรู้จักปัญหาที่เกิดจากความทุกข์ เพราะมีสาเหตุมาจากอกุศลมูล แล้วนำตนให้พ้นจากทุกหรือปัญหานั้น ๆ

3.2) เพื่อให้เกิดความรู้ และความสามารถที่จะคิดเป็น มีความรับผิดชอบและสมรรถภาพ ซึ่งจะเป็เครื่องมือดับทุกข์หรือแก้ปัญหาดตนเองและสังคม

3.3) เพื่อให้เกิดคุณธรรมและศีลธรรมขึ้นในใจสำหรับช่วยสร้างสัมพันธ์ภาพอันดีในมนุษย์อันจะก่อให้เกิดสันติสุขในสังคม

สรุปได้ว่า จุดมุ่งหมาย การศึกษาตามแนวพุทธ เพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงตามอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

4. การศึกษาในมิติพุทธเพื่อพัฒนามนุษย์

พัฒนา หมายถึง ความเจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางที่เจริญขึ้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) หลักของการพัฒนาที่สำคัญ คือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าสำหรับทุกคน เป็นการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม นี่คือการพัฒนาทางสังคมทั่วไป

แต่ในทางพระพุทธศาสนา พัฒนา หมายถึงทำให้เจริญงอกงาม หรือฝึกฝนให้เจริญยิ่งขึ้นไปมีค่าที่สอดคล้องกับการทำให้ชีวิตเจริญงอกงาม โดยใช้คำว่า กาวนา แทนคำ พัฒนา ถ้าเป็นการพัฒนาทางวัตถุ สังคม บ้านเมือง หรือกิจการต่าง ๆ ใช้คำว่าพัฒนา ถ้าพัฒนาชีวิต หรือพัฒนามนุษย์ ใช้คำว่ากาวนา การพัฒนาในทางพระพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมาย 4 ประการ (สิน งามประโคน, 2558) คือ

1) กายกาวนา การพัฒนากาย หมายถึง พัฒนาคความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หรือทางกายภาพ รวมถึงเทคโนโลยี ด้วยการรับรู้สิ่งทั้งปวงทางอินทรีย์ 5 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) โดยปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ

2) ศิลกาวนา การพัฒนาศีล หมายถึงการพัฒนาความประพฤติพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม โดยตั้งอยู่ในระเบียบวินัยไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน

3) จิตกาวนา การพัฒนาจิต หมายถึง ฝึกอบรม พัฒนาจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม เช่นความมีเมตตา กรุณา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร

4) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา หมายถึง ฝึกอบรม พัฒนาปัญญาให้เจริญงอกงามจนเกิดความรู้แจ้งชัดตามเป็นจริง รู้เท่าทัน เห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ ทำให้จิตเป็นอิสระจากกิเลสทั้งปวง

การพัฒนาความเป็นมนุษย์ด้วยการศึกษาตามแนวพุทธ เป็นการศึกษาที่ต้องพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวมทั้งการพัฒนาจิตความคิดและปัญญา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ เข้าใจเข้าถึง เป็นความลึกซึ้งสู่การปฏิบัติได้กระทั่งส่งผลเป็นแนวทางที่จะพึงปฏิบัติและส่งผลต่อ ชีวิตเป็นการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการหลักไตรสิกขา 3 คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ตามวิธีการ หรือกลไกที่นำมาประยุกต์ใช้ได้ คือ การสร้างความรู้เชิงประจักษ์ให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน (ปริยัติ) พัฒนา ส่งต่อจนกระทั่งนำไปลงมือปฏิบัติได้จริง (ปฏิบัติ) จนกระทั่งพัฒนาไปเป็นประสบการณ์ตรงมุ่งไปสู่ผลของการ

ปฏิบัติแบบสิกขิง (ปฏิเวธ) ในรูปแบบต่างๆ เช่น การเรียนรู้ผ่านการฝึกฝนทางกาย (กายพัฒนา-ภาวิตกาโย) การเคลื่อนไหวร่างกายแบบต่างๆ อย่างมีสติ (จิตพัฒนา-ภาวิตจิตโต) การเรียนรู้ผ่านการทำงานศิลปะรูปแบบต่างๆ การใคร่ครวญทางความคิดโดยอาศัยประสบการณ์ ที่ผ่านมาเป็นบทเรียน (ศีลพัฒนา-ภาวิตศีโล) จนกระทั่งกลายเป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาปัญญา (ภาวิตปัญญา) ตามกระบวนการของการศึกษาความเป็นมนุษย์ตามแนวพุทธในที่สุด (พระปลัดสุรเชษฐ์ สุรเชษฐาญ, 2561)

ฉะนั้น ความคาดหวังอันจะเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมไปสู่เป้าหมายดังกล่าวก็คือ “การศึกษา” ซึ่งเป็นกลไกสำคัญและจำเป็นที่สุด รากฐานของการศึกษาที่วางอยู่บนฐานที่ถูกต้องจึงเป็นปัจจัยหลัก ในการผลักดันสังคมให้ก้าวไปสู่ความสำเร็จคืออุดมคติที่วางไว้

กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขา

1. ความหมายของไตรสิกขา

ไตรสิกขา หมายถึง ข้อที่จะต้องศึกษาข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำคัญสำหรับศึกษาคือฝึกหัด กาย วาจาจิตใจ และปัญญาให้ยิ่งขึ้นไป จนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน เรียกทั่วๆ ไปว่า ไตรสิกขา (ที.ปา. 11/228/231, อ.ด.ก. 20/521/294) พระราชปวารจารย์ (ณรงค์ จิตตโสภโณ) (2560) ได้อธิบายแต่ละข้อต่อไปนี้

1) ศีลสิกขา ได้แก่ การศึกษาตนเองให้มีความประพฤติที่ดี มีให้ทำผิดทางกาย และวาจา การกระทำที่ถูกต้องไม่ทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน ศีลสิกขาจะช่วยควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ทางกายกับวาจาไม่ให้ทำผิด จึงมีความสำคัญต่อการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม

2) จิตสิกขา ได้แก่ การศึกษาในจิต ข้อปฏิบัติหรือแนวทางสำหรับฝึกอบรมจิตมนุษย์ให้เกิดสมาธิ ถ้าจิตได้รับการฝึกอบรมอย่างเข้มแข็งมั่นคงแล้ว จะเป็นฐานการเจริญปัญญา เพื่อพัฒนาให้ทราบธรรมชาติของจิต แนวทางการควบคุมจิตให้ตั้งมั่น และทราบวิธีการนำพลังจิตที่ตั้งมั่น ไปใช้ประโยชน์ หากจิตไม่มีการบังคับฝึกฝน ปลอยไปตามธรรมชาติ อาจนำความเดือดร้อนมาให้ตนเองและสังคมได้ การรู้วิธีบังคับจิตให้ตั้งอยู่ในความถูกต้อง โดยปฏิบัติตามหลักอานาปานสติ มีสติรู้เท่าทันอารมณ์เสมอจัดเป็นการพัฒนาจิต

3) ปัญญาสิกขา ได้แก่ ศึกษาในเรื่องปัญญาให้รอบรู้ทุกอย่างที่ควรรู้ ปัญญามีความสำคัญต่อมนุษย์เรา เพราะทำให้สามารถแยกแยะได้ว่า อะไรควรหรือไม่ควรทำ อะไรถูก อะไรผิด ซึ่งปัญญาในทางพระพุทธศาสนาเน้นความรู้ที่เห็นตรงความจริง ตามหลักไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา) อริยสัจ 4 และมรรคมรรค 8 สามารถนำผู้ศึกษาบรรลุประโยชน์สูงสุด คือความสงบ อิสราภาพหรือความหลุดพ้นได้ (มานิช ตันชนวนิชย์, 2535)

สรุป กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขา.ศีลสิกขา ได้แก่ การการศึกษาตนเองให้มีความประพฤติที่ดี มีให้ทำผิดทาง กาย และวาจา.... จิตสิกขา ได้แก่ การศึกษาในเรื่องจิตข้อปฏิบัติหรือแนวทางฝึกอบรมจิตให้เกิดสมาธิ และปัญญาสิกขา ได้แก่ การศึกษาเรื่องปัญญาให้รอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ในทางพุทธเน้นความรู้ที่เห็นตรงความจริง เช่นการเห็นกฎแห่งพระไตรลักษณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลง

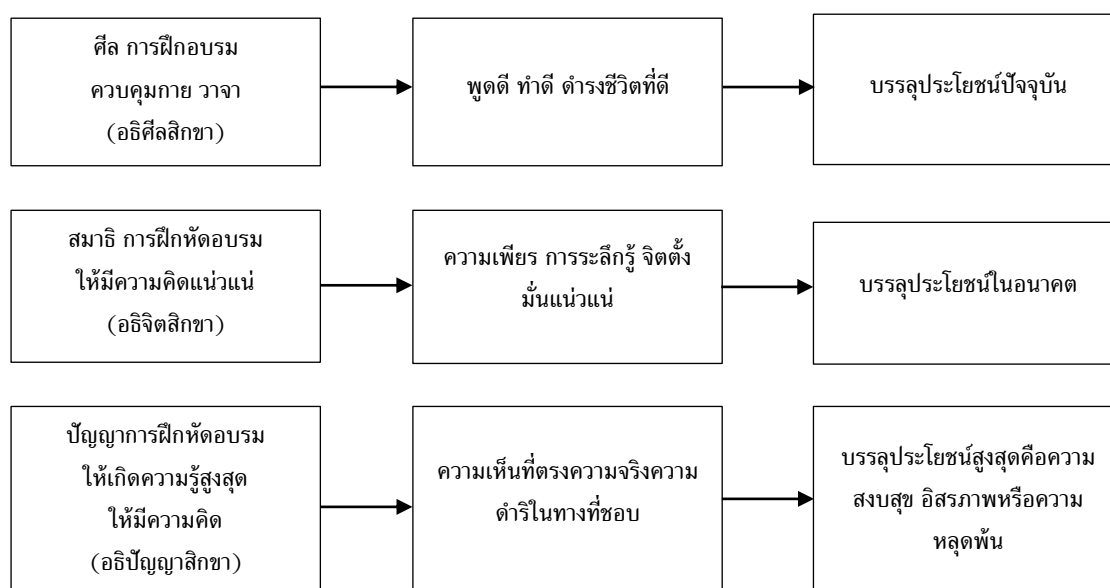
2. กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขา

ก่อนที่จะเข้าถึงไตรสิกขา นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2556) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบอื่นๆ ช่วยในการฝึกอบรมทั้งองค์ประกอบทางสังคมและองค์ประกอบภายในบุคคล คือ (1) กัลยาณมิตร เป็นองค์ประกอบภายนอก ได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี (2) โยนิโสมนสิการ เป็นองค์ประกอบภายใน ได้แก่ การใช้ความคิดถูกวิธีคิดสืบสาวให้ถึงต้นตอ ตามหลักความสัมพันธ์แห่งองค์ประกอบและเหตุผลปัจจัยต่างๆ

อีกหนึ่งในกระบวนการเรียนรู้หรือการศึกษาใหม่ ได้ถูกนำเสนอโดย จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) นักปฏิรูปการศึกษาชาวอเมริกันช่วงต้นศตวรรษที่ 20 เขามีอิทธิพลในการต่อสู้กับระบบการศึกษาแบบเก่า ที่เน้นเรื่องเนื้อหาวิชาในขณะที่เพิกเฉยกับความเกี่ยวข้องของโรงเรียนกับชีวิตและศักยภาพของนักเรียน วิสัยทัศน์ของการเปลี่ยนโรงเรียนจากสถานที่ ที่ห่างไกลจากชีวิตประจำวันของเด็ก มาเป็นชุมชนแบบย่อส่วน ที่นักเรียนสามารถเรียนรู้ด้วยกันจากกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับสังคมที่ล้อมรอบอยู่ และปฏิริยาต่อกันและกัน ในเวลาเดียวกัน เป้าหมายของเขาที่สูงกว่านั้นในเรื่องการศึกษาคือการฝึกอบรมคนที่ยังไม่ใช่ผู้ใหญ่ เพื่อสังคมและประชาธิปไตย (John Dewey, 1956) การ

เรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา เป็นการเน้นลงมือฝึกปฏิบัติจนเกิดทักษะมากกว่าการเน้นแบบท่องจำ จึงสอดคล้องกับหลักการ จัดการศึกษาในยุคใหม่ศตวรรษที่ 21 ที่พัฒนามาจากทฤษฎีของจอร์น ดิวอี้ (John Dewey) ที่ว่า Learning by Doing หมายถึง การเรียนรู้โดยการลงมือกระทำ ซึ่งมีรูปแบบที่หลากหลาย เช่น การเรียนรู้แบบเชิงรุก (Active learning) เป็นต้น ส่วนกระบวนการเรียนรู้แบบไตรสิกขา ซึ่งมีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นแกนนำ แบ่งเป็น 3 ขั้นตอนใหญ่ๆ มีขั้นตอน ดังนี้

- 2.1) การฝึกอบรมในด้านประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพ ตามหลักอริสสิกขา
- 2.2) การฝึกอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม การเสริมสร้างสุขภาพจิต จิตต้องได้รับการพัฒนาให้มีคุณภาพ สมรรถภาพและสุขภาพทั้งสามด้านนี้ครอบคลุมถึงกายวาจาและใจ ตามหลักอริจิตสิกขา ผู้ที่อยู่ในช่วงฝึกฝน เรียกเสาะ ยังต้องฝึกฝนตนเอง หรือที่เรียกกันทั่วไปว่าปู้ชุน คนธรรมดาจนกว่าจะบรรลุจุดหมายสูงสุด คือบรรลุอรหัต เมื่อฝึกอบรมจนครบกระบวนการแล้ว (มรรคสมังคี) ก็จะเกิดผลคือการหยั่งรู้ตามความเป็นจริง เป็นความรู้ระดับสูงสุด จะเกิดจักขุ ตามมองเห็นแจ่มชัด (จักขุ) ความรู้แจ้ง (วิชชา) ความรู้ทั่ว (ปัญญา) เกิดความสว่างโพลงภายใน (อาโลก) เรียกสัมมาญาณ เมื่อถึงอเสาะคือผู้ที่ไม่ต้องศึกษา จึงสำเร็จปัญญาสูงสุดตามหลักพระพุทธศาสนา ท่านผู้นี้เรียกว่าพุทธ คือผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน ก็ได้ เรียกอรหัต (ผู้ไกลจากกิเลส) ก็ได้ ชีณาสวะ (ผู้สิ้นกิเลส)
- 2.3) การฝึกอบรมทางปัญญา ให้เกิดความรู้ เข้าใจสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้ความเป็นไปของ เหตุปัจจัย ทำให้แก้ปัญหา โดยยึดเหตุผล ให้รู้เท่าทันความเป็นไปของโลกและชีวิต ตามหลักอริปัญญาสิกขา ผู้เขียน สรุปกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขา ตามแผนภาพที่ 1 ได้ดังนี้



ภาพที่ 1 กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขา

กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักอริยมรรค

องค์ประกอบที่จะทำให้บรรลุอริยมรรค มีองค์ 8 ประการได้ จะต้องศึกษาปฏิบัติจนเกิดสัมมาทิฐิ โดยอาศัย (1) กัลยาณมิตร เป็นองค์ประกอบภายนอก ได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางสังคม และ (2) โยนิโสมนสิการ เป็นองค์ประกอบ ภายในควบคู่กัน องค์ประกอบภายนอก โดยใช้ความคิดที่ถูกวิธีคือสืบสาวถึงต้นตอ กระบวนการศึกษาเพื่อทำลายอวิชชา ตัณหาและเสริมปัญญา กรุณาแบ่งเป็น 2 ตอน คือ ตัวการศึกษาที่แท้คือมรรคมีองค์ 8 หรือสิกขา เป็นส่วนที่อยู่ในตัว บุคคล เกิดขึ้นที่ตัวบุคคลเอง การศึกษาเริ่มขึ้น เมื่อเกิดสัมมาทิฐิ คือตัวปัญญาที่แท้ (ที.ม.10/299/348, ม.มู. 12/149/123, ม.อ. 14/704/453)

อริยมรรค คือ ทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยชน วิธีแก้ปัญหของอารยชน 8 ประการ คือ

1) ทศนะ ความคิดเห็น แนวความคิด ความเชื่อถือ ทศนคติ ค่านิยมต่างๆ ที่ดี ถูกต้องดีงามมองสิ่งทั้งปวง ตามเหตุปัจจัย ตามสภาพที่เป็นจริงหรือตรงตามสภาวะเรียกว่า สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ)

2) ความคิดความดำริไตร่ตรอง หรือการคิดต่าง ๆ ที่ไม่เป็นไป เพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่เศร้าหมอง ชุ่นมัว เป็นไปในทางสร้างสรรค์ประโยชน์สุข เรียก สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)

3) การพูด หรือการแสดงออกทางวาจาที่สุจริต ไม่ทำร้ายผู้อื่น พูดตรงตามความจริง ไม่โกหกหลอกลวง ไม่ส่อเสียด ไม่ให้ร้ายป้ายสี ไม่หยาบคาย เป็นไปในทางสร้างสรรค์ต่อประโยชน์ เรียกว่า สัมมาวาจา (วาจาชอบ)

4) การกระทำที่ดีงาม สุจริต เป็นไปในทางสร้างสรรค์ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้าย สร้างความสัมพันธ์ที่ดีงาม ทำให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ สังคมสงบสุข คือการกระทำ หรือไม่เป็นไปเพื่อทำลายชีวิตร่างกาย ทรัพย์สินของผู้อื่น ไม่ล่วงละเมิดในสิทธิในคุ้มครอง หรือของรักของหวงแหนของผู้อื่น เรียก สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)

5) การประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่นเรียก สัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ)

6) การเพียร พยายามในทางที่ดีงามชอบธรรม คือ เพียร ผลักดันป้องกันสิ่งชั่วร้าย อกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม หรือกุศลธรรม ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรเสริมสร้างพัฒนาสิ่งที่ดีงาม หรือกุศลธรรมที่ยังมีเกิดให้เกิดขึ้นเพียรเสริมสร้างพัฒนาสิ่งที่ดีงาม หรือกุศลธรรมที่เกิดให้เพิ่มพูนเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป เรียก สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)

7) การมีสติกำกับตัว คุมใจให้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง ต้องทำในเวลานั้น ๆ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน ระลึกได้ถึงสิ่งที่ดีงาม เกื้อกูล เกิดประโยชน์ หรือธรรม ที่ต้องใช้ในเรื่องนั้น ๆ เวลานั้น ๆ ไม่หลงไหลเลื่อนลอย ไม่ละเลยหรือปล่อยตัวเผอเรอ โดยเฉพาะสติที่กำกับต่อพฤติกรรมของร่างกาย ความรู้สึกสภาพจิตใจ และความนึกคิดของตน ไม่ปล่อยให้อบรมที่เขย่าวน หรือยั่วยุ มาจุตกระชากให้หลุดหลงเลื่อนลอยไปเสีย เรียก สัมมาสติ (ระลึกชอบ)

8) ความมีจิตตั้งมั่น จิตใจฝกฝไ้แต่ในกิจการงาน ได้อย่างต่อเนื่อง มีความเป็นหนึ่งเดียว สงบไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก หรือหวั่นไหว ความเป็นจิตบริสุทธิ์ ผ่อนคลาย ไม่เครียด เป็นจิตเข้มแข็งเอาการเอางาน ไม่หดหู่ ท้อแท้ พร้อมจะใช้งานด้วยปัญญา อย่างมีประสิทธิภาพเรียก สัมมาสมาธิ (จิตตั้งมั่นชอบ) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561)

ผู้เขียน สรุปกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักอริยมรรค ตามแผนภาพที่ 2 ได้ดังนี้



ภาพที่ 2 กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8

บทสรุป

การพัฒนาคนสามารถใช้รูปแบบการพัฒนาได้ 2 รูปแบบ คือ ไตรสิกขา กับ อริยมรรคมีองค์ 8 กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนตามหลักไตรสิกขาและอริยมรรค มีองค์ 8 ประการ นั้น สามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ ในแต่ละหลักธรรมได้ดังนี้ การเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนโดยใช้ไตรสิกขา ได้แก่ การพัฒนาด้วยศีล เป็นเครื่องมือในการฝึกอบรมด้านพฤติกรรม ด้วยระเบียบวินัย สมาธิ เป็นผลของการฝึกอบรมทางจิตใจ ให้เกิดสมาธิ การจะมีสมาธิได้ เพราะจิตตั้งมั่น มีอารมณ์เพียงหนึ่งเดียว มีสติสัมปชัญญะ กำหนดรู้ ปัญญาเน้นการฝึกอบรมให้รอบรู้ในสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง* ดังนั้น การฝึกหัดอบรมตามหลักไตรสิกขา เป็นกระบวนการศึกษาที่มีลักษณะบูรณาการ และปัจจัยการ เพราะทุกอย่างประกอบ คือศีล สมาธิ ปัญญาและมรรคมีองค์ 8 เป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงสุดนั้นมีลักษณะที่ผสมกลมกลืนกันทั้งในด้านที่ต้องละเว้นและด้านที่เจริญ ส่วนกระบวนการพัฒนาคนโดยใช้อริยมรรคมีองค์ 8 นั้น เป็นการฝึกอบรมเพื่อแก้ปัญหา ด้วยการใช้การเห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ กระทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ และตั้งจิตมั่นชอบ

กล่าวได้ว่า ไตรสิกขาเป็นระบบการศึกษาที่สร้างอารยชน เป็นระบบการประพฤติปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ อีกทั้งยังมีขอบเขตครอบคลุมเนื้อหาของอริยมรรคทั้งหมด เมื่อมนุษย์เราผ่านกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตามหลักธรรมทั้งสองประการนี้แล้ว จะทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งกาย วาจาและใจ ถ้าหากพัฒนาอย่างต่อเนื่องด้วยการปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ก็จะทำให้บรรลุถึงความเป็นอริยบุคคล ตามแนวทางพระพุทธศาสนาได้

เอกสารอ้างอิง

- โชติเวชญ์ อึ้งเกลี้ยง. (2563). ว่าด้วยเรื่อง การเรียนรู้ของมนุษย์และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วยนวัตกรรมทางสังคม. *วารสารพัฒนาสังคม*, 3(2), 113-142.
- ทิตนา แคมมณี. (2550). การสอนจิตวิทยาการเรียนรู้ เรื่องศาสตร์การสอนองค์ความรู้ เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตโต). (2547). *ขอบฟ้าแห่งความรู้*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระปลัดสุรเชษฐ์ สุรเชฏฺโณ. (2561). การศึกษากับการพัฒนาความเป็นมนุษย์. *วารสารวิชาการ สถาบันพัฒนาพระวิทยากร*, 1(2), 81-92.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2556). *ปรัชญาการศึกษาของไทย ภาคพุทธธรรม: แขนงนำการศึกษา*. กรุงเทพฯ: พลัธมม์ ในเครือเพ็ญเฑธแอนด์โฮม จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2561). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 17). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชปวราจารย์ (ณรงค์ จิตตโสภโณ). (2560). *พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2518). *การศึกษาสมบูรณ์แบบ*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- มานิช ตันชนวนิชย์. (2535). *การศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์*. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- วิณา ประชากุล และ ประสาท เมืองเฉลิมม. (2559). *รูปแบบการเรียนรู้การสอน*. ขอนแก่น: คลังน่านวิทยา.
- สิน งามประโคน. (2558). *การพัฒนาพระสงฆ์ตามหลักพระธรรมวินัย: องค์ความรู้เพื่อการบริหารคณะสงฆ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุนน อมรวิวัฒน์. (2530). *การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ*. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับ โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- สุมานพ ศิวารัตน์. (2560). การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยไตรสิกขา. *วารสารสถาบันวิชาการป้องกันประเทศ*, 8(1), 36-48.
- Dewey, J. (1956). The child and the curriculum (1902). *John Dewey: The Middle Works*, 2, 1882-1953.

Dollard, J., & Miller, N. E. (1950). *Personality and psychotherapy; an analysis in terms of learning, thinking, and culture*. New York: McGraw-Hill..

Lave, J. (1996). Teaching, as Learning, in Practice. *Mind Culture and Activity*, 3(3), 149–164.

